

УДК 378.016:364-43

НАРАТИВНИЙ МЕТОД У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Кабаченко Надія, кандидат філософських наук, доцентка, Школа соціальної роботи імені професора Володимира Полтавця, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ORCID 0000-0002-6411-8206

E-mail: kabachenko@ukma.edu.ua

Бойко Оксана, кандидат педагогічних наук, доктор філософії (PhD) з соціальної роботи, доцентка, завідувачка кафедри Школа соціальної роботи імені професора Володимира Полтавця, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ORCID 0000-0001-8445-3813

E-mail: oksana.boyko@ukma.edu.ua

В даній статті увага приділяється аналізу того, як сучасні дослідники розуміють наративний метод навчання, як та з якою метою використовують його у своїй практиці. Особлива увага приділяється вивченню наративних методів у практиці навчання студентів спеціальності «соціальна робота». Зокрема детально описується та аналізується досвід застосування наративних методів у викладанні курсів бакалаврської програми із соціальної роботи у Школі соціальної роботи Національного університету «Києво-Могилянська академія», а також зміст тем, присвячених дослідженням, в яких застосовуються наративні методи збору даних, таких, як усна історія, історія життя тощо.

***Ключові слова:** соціальна робота; наративний метод навчання; цифровий наратив; історичний наратив; футуристичний наратив; викладання соціальної роботи; професійна підготовка соціальних працівників; зміст освіти з соціальної роботи.*

NARRATIVE METHOD IN PROFESSIONAL EDUCATION OF SOCIAL WORKERS

Nadiia Kabachenko, Candidate of Sciences in Philosophy (PhD), Associate Professor, School of Social Work, National University of Kyiv-Mohyla Academy

ORCID 0000-0002-6411-8206

E-mail: kabachenko@ukma.edu.ua

Oksana Boiko, Candidate of Pedagogical Sciences, PhD in Social Work, Associate Professor, Head of the School of Social Work, National University of Kyiv-Mohyla Academy

ORCID 0000-0001-8445-3813

E-mail: oksana.boyko@ukma.edu.ua

The article is focused on analysis of existing understanding of narrative method of teaching by modern scholars, as well as the specific ways and goals of its application in their everyday practice. Particular consideration is given to exploration of narratives in social work education in higher education settings. Detailed description and in-depth analysis is provided on the use of narratives in teaching social work Bachelor program courses at the School of Social Work of the National

University of Kyiv-Mohyla Academy. An analysis is provided for the content of topics of studies where such narratives are used like life history, oral narratives etc.

The presented specific cases of narrative use cover the following issues: students' creating and telling the narrative on behalf of the imagined character with the relevant characteristics; using visualization (photos), based on which the narrative is created; creating and delivering the future narrative by participation of the other character; understanding the history narrative; analysis and interpretation of narratives collected by the use of oral narrative or life story. It is claimed that using the narrative promotes students' activation, empowers them for the project work, enables their gaining new experience and experiential learning. Moreover, developing and telling the narratives enhances students' intense communication and creativity as well as their engagement into the education process which is of high importance within the distance learning framework. The narrative is of high value for the social work education and training as this approach ensures developing capacity to listen to the clients' stories, to analyze and to understand their life stories, to assist in changing clients' lives by using success stories.

Keywords: *social work; narrative method; digital narrative; narrative history; future narrative; social work education; professional preparation of social workers; content of social work education.*

Постановка проблеми. Останніми роками значно зріс інтерес викладачів як середньої школи, так і закладів вищої освіти до використання в навчальному процесі наративних методів. Особливо активно вони розвиваються у вивченні гуманітарних та суспільних наук. Популярності набирають і цифрові наративи. Але у викладанні дисциплін із соціальної роботи наративний метод ще не набув належного застосування. Разом з тим, він заслуговує на більш активне використання адже, по своїй суті, є складовою самої практичної професійної діяльності соціального працівника.

Використання наративних методів у викладанні на сьогодні є дуже перспективним. Одним із чинників, який це зумовлює, є необхідність розвитку дистанційного навчання, в процесі якого спілкування між студентами всередині групи, можливості обговорення, ведення дискусії є дещо обмеженими. Тому використання наративного методу створює додаткові умови для включення розповіді студента в навчальний процес, підтримує навички створення наративу та представлення його слухачам, і в такий спосіб, сприяє підтримці комунікації між учасниками навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню наративу як методу навчання у вітчизняній літературі присвячено досить багато досліджень і можна стверджувати, що існує тенденція до їх збільшення. Найбільш активно цей метод досліджують та застосовують викладачі іноземних мов та історики, психологи та філософи, останнім часом з'являються публікації, автори яких досліджують проблеми цифрових наративів.

До вивчення наративних методів зверталися такі дослідники як О. Афанасьєв, І. Василенко, Н. Горобченко, Г. Ковальчук, Ю. Баніт, С. Антощук та інші. Футуристичний наратив досліджували І. Березк, Н. Уніат і Т. Титаренко.

Й. Брокмейер, Р. Харре вважають, що «наратив – це слово для позначення спеціального набору інструкцій і норм, які вказують, що слід і чого не слід робити в житті, і визначають, як той чи інший індивідуальний випадок може бути інтегрований в якийсь узагальнений і культурно встановлений канон» [1, с. 37]. Схожої думки дотримуються і Г. Ковальчук та Ю. Баніт, які звертають увагу на те,



що метою нарративних практик є створення простору для розвитку різноманітних (альтернативних) бажаних історій для того, щоб людина почувала себе здатною впливати на власне життя, бути автором траєкторії свого становлення та її реалізації, із залученням своїх значимих людей у спільноту підтримки і турботи. За цією теорією, так звана «об'єктивна реальність» непізнана безпосередньо. У нашому житті й культурі співіснують різні описи реальності. Вони не істинні або хибні, а більш-менш узгоджені й правдоподібні [2].

Зважаючи на зазначене, розуміння поняття «нарратив» як «тип тексту, що містить «історію», тобто унікальну послідовність подій, що відбуваються у певному місці й часі з певними людьми (героями)», є дещо обмеженим, оскільки нарратив – це також і усна розповідь.

На думку О. Афанасьєва, І. Василенко, особливе значення мають репрезентативна і конституююча функції нарративу, хоча вони менш очевидні, ніж інші, а їх обговорення часом супроводжується запеклими суперечками, оскільки зачіпаються світоглядні та методологічні установки дослідників. Репрезентативна функція нарративу, як уявлення незалежної реальності, обертається простою констатацією того, що щось мало місце. Сенсу це «щось» набуває тільки в нарративі. Тому опис, що міститься в нарративі, є одночасно конструюванням смислового поля [3]. Також цікавою є думка цих дослідників про те, що метанарратив, очевидний чи прихований, завжди присутній в ідеологічній символіці і саме він задає їй відповідне прочитання [4, с. 38].

Мета дослідження – проаналізувати досвід використання нарративних методів у практиці викладання дисциплін із соціальної роботи на кафедрі Школа соціальної роботи Національного університету «Кієво-Могилянська академія». Основні завдання полягають у описі методики застосування нарративу для вивчення окремих тем курсів із соціальної роботи, її систематизації та аналізі можливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних гуманітарних науках прийнято розглядати нарратив у двох площинах: нарратив у широкому сенсі, як сюжетно та хронологічно організоване усне чи письмове оповідання, нарратив у вузькому сенсі – певний спосіб організації людського досвіду [5, с. 228]. Іншими словами, події до сюжету, особистість як головна дійова особа, добирає вибірково, зважаючи на контекст, у який включено її нарратив, і розміщує їх у хронологічній послідовності. Завдяки цьому нарратив є темпорально організованою розповіддю [6, с.112]. Окрім того, описуючи власне майбутнє у формі історії, особистість словом означає свої фантазії, бажання, мрії, очікування, домагання, зазначає І. Березко [7].

Саме ці описані властивості нарративу дозволяють використовувати його як актуальний метод у вивченні різноманітних дисциплін у закладах вищої освіти. На думку Н. Горобченко, найважливішим у нарративних методах навчання є те, «що в основі лежать історії, які студенти аналізують, приміряють на себе, тим самим аналізуючи власний досвід» [8].

Вивчаючи нарративні методи, автори звертають увагу на ту обставину, що нарративний підхід ефективно поєднується з іншими, традиційними підходами в

навчальному процесі (зокрема, особистісно-орієнтованим, професійно орієнтованим і компетентнісним) і загально дидактичними методами (пояснювально-ілюстративним, репродуктивним, частково-пошуковим, алгоритмічно-дійовим, дослідницьким) [2, с. 159].

Проблематика використання нарративних методів у викладанні дисциплін із соціальної роботи практично відсутня в сучасному українському дослідницькому дискурсі, в той час, як в англomовній літературі вона представлена досить широко. Західні дослідники пояснюють важливість нарративних методів в навчанні насамперед тим, що опис історій та вивчення історій студентами сприяє розвитку їх критичної рефлексії [9].

Але цікавим видається той факт, що, як зазначають С. Riessman та L. Quinney, історій клієнтів, які описані досить детально, і які можна використовувати в освітньому процесі, не так багато [10, с. 398]. Можливо, це пов'язано з тим, що вони є досить великими за обсягом і для їх представлення не використовується формат журнальної статті. У цьому зв'язку, актуальним може бути створення відповідного банку даних для навчальних потреб студентів.

Сучасні автори звертаються до такого нового напрямку в застосуванні нарративних теорій та методів у вивченні соціальної роботи як цифровий нарратив чи розповідь (Digital Storytelling). Цифровий нарратив розглядається ними як така форма нарративу, де історії життя реконструюються з використанням комп'ютерного програмного забезпечення, де текст, фото, розповідь та музика створюють історію [11; 12; 13]. Причому ця історія може бути про минуле, теперішнє та майбутнє, або представляти якийсь один часовий план, і призначена вона для того, щоб її побачили та почули інші. Таким чином цифровий нарратив виходить за межі індивідуального і допомагає будувати стосунки, дає можливість вивчити та зрозуміти досвід іншої людини.

Разом з тим, при використанні таких історій виникає багато етичних проблем, які можуть стосуватися того, що для створення подібних історій вкрай важливі стосунки тих, хто ділиться своєю історією і тих, хто її реконструює, представляючи у вигляді цифрового нарративу. Також актуальним завжди буде питання, хто і в який спосіб їх поширюватиме ці історії, як вони будуть інтерпретуватися. Схоже, що застерегти виникнення всіх можливих етичних проблем в даній ситуації просто неможливо, і ризик того, що люди, які поділилися своїми історіями, можуть зазнати шкоди, досить високий.

Але, в будь-якому разі, практично усі західні автори звертають увагу на необхідність використання нарративної теорії та методів у вивченні дисциплін програми «Соціальна робота». Така позиція обумовлена тим, що зміст соціальної роботи як науки та професійної практики, передбачає вислуховування історій життя клієнтів, розуміння їхньої інтерпретації подій, які з ними відбуваються. Окрім того для соціального працівника важливим завданням є насаження клієнтів і, відповідно, необхідною є навичка розповіді успішних історій, а також навчання та заохочення самих клієнтів розповідати чи описувати самим свої історії успіху. Тому в Школі соціальної роботи НаУКМА нарративний метод активно використовується в навчанні студентів.

Так, одним з прикладів використання нарративного методу для вивчення теми «Теорії бездомності та її основні причини» в курсі «Соціальна робота з бездомними людьми» (бакалаврська програма із соціальної роботи, третій рік навчання), може бути наступний. Студенти довільно об'єднуються в кілька малих груп по троє в кожній. Кожна група отримує порядковий номер (у випадку дистанційного навчання, викладачеві доцільно самотійно створити групи, використовуючи програму ZOOM, яка має необхідну функцію, та присвоїти їй відповідний номер).


Кожна група отримує фото бездомної людини (відбираючи фото для роботи груп, викладач звертати увагу на те, щоб вони представляли людей у різній обстановці, щоб це були люди різного віку, чоловіки й жінки тощо). У випадку дистанційного навчання фото доцільно завантажити як відповідні файли, у назві яких зазначити номер групи, для якої вони призначені.

Студенти отримують завдання: відповідно до фото, складіть історію того, як людина, що зображена на фото, стала бездомною і якою є її сучасна ситуація. Історія має бути структурована таким чином: короткий опис людини зображеної на фото; її минуле; теперішній стан.

Після того, як усі групи представили свої історії, викладач разом із студентами узагальнює причини бездомності, які представили студенти у своїх розповідях, за необхідності доповнює, звертає увагу на відмінності, пов'язані із віком, гендером, зовнішнім виглядом, середовищем тощо. З'ясовується, які теорії були використані в яких розповідях для пояснення причин бездомності, якими послугами може користуватися бездомний, залежно від описаної ситуації, які є ресурси для підтримки бездомних та яких ресурсів бракує тощо.

Така вправа допомагає актуалізувати знання та уявлення студентів про бездомність, звернути увагу на багатогранність проблеми та побутуючі стереотипи, привернути їх увагу до ролі соціальних, економічних та психічних чинників, представити основні теорії бездомності та структурувати її причини, описати послуги, необхідні бездомним людям та визначити ресурси, необхідні для їх надання.

Для самостійної роботи студентам пропонується використовувати інший вид нарративу – футуристичний нарратив, який передбачає створення історії, дія якої відбувається в майбутньому. Окрім того, в історію персонажу додається ще одна дійова особу – соціальний працівник, поява якого дозволяє збільшити кількість варіантів щодо можливого розвитку подій в житті обраного студентами персонажу. Студенти працюють над завданням у складі тих самих малих груп, що утворилися під час семінару. Завдання полягає в наступному: продовжити історію бездомного персонажу за участю соціального працівника відповідно до наведеної структури: обставини появи соціального працівника в житті персонажа; можливі дії соціального працівника; труднощі, які можуть виникати в процесі спілкування та надання допомоги; інші учасники процесу підтримки; зміни, що відбулися в житті персонажа. Для представлення на наступному семінарському занятті кожна група має десять хвилин. Розповідати історію може хтось один з групи, або усі учасники малих груп.



Вправа дозволяє студентам з'ясувати, що є багато варіантів того, як складеться майбутнє життя бездомної людини, якою є роль допомоги та підтримки, які є можливі методи соціальної роботи з бездомними, представити структуру закладів, що надають допомогу бездомним, а також представити низку проблем, що виникають у фахівців, які працюють з бездомними, виявити структуру мереж підтримки, особливості їх взаємодії, можливі зміни чи причини їх відсутності у житті бездомної людини, а також зрозуміти роль політики щодо бездомності для забезпечення підтримки цій групі клієнтів соціальної роботи.

Після виконання завдань та презентації історій викладач обговорює те, які труднощі виникали в студентів в процесі роботи над створенням історії та в процесі її представлення групі, що допомагало їм створити історію, а також проаналізувати, чому вони змогли навчитися, виконуючи завдання. Особлива увага звертається на тенденції розвитку майбутніх подій в житті персонажу, та чинники, які можуть їх визначати та формувати.

Аналогічний підхід використовується і в інших курсах, зміст яких стосується соціальної роботи з окремими групами клієнтів, що викладаються в межах бакалаврської роботи. Але для цього варто скористатися уже наявними історіями реальних людей і запропонувати студентам ознайомитися з ними та представити їх на заняттях. Не завжди просто знайти, потрібні історії, але певна частина їх є на сторінках організацій, які надають послуги, тій чи іншій групі клієнтів.

Дещо інший підхід може використовуватися в курсі «Історія соціальної роботи». Тут йдеться про «історію життя» (Life story чи Life history), яка передбачає вивчення та представлення студентами автобіографії чи біографії (за відсутності автобіографії) соціальних працівників, які зробили суттєвий внесок в розвиток соціальної роботи. В цьому випадку студенти використовують історію, представлену у вигляді тексту, та виконують наступне завдання.

Завдання для самостійної роботи полягає в тому, щоб прочитати автобіографію/біографію N та з'ясувати: чи були в житті N якісь обставини чи події, які спонукали її/його займатися соціальною роботою, що це за обставини; які дії, спрямовані на розвиток соціальної роботи, були ініційовані чи здійсненні N; які стратегії подолання труднощів, використовувалися. На семінарському занятті студенти усно представляють свої історії. Узагальнюючи розповіді студентів, викладач звертає увагу на відмінності в інтерпретації студентами однієї тієї самої історії, на ту обставину, що різні студенти звернули увагу на різні події та по-різному зрозуміли та представили стратегії подолання труднощів.

В такий спосіб студенти знайомляться з такою характеристикою наративу як інтерпретація, що допомагає зрозуміти також роль наративу у вивченні історії, коли з точки зору різних людей події можуть бути представлені як діаметрально протилежні.

Також метод наративу, але в дещо іншому ракурсі, використовується в курсі «Якісні методи досліджень в соціальній роботі», який вивчається студентами соціальної роботи на четвертому курсі бакалаврату. Йому передують ті курси, про які мова йшла вище. Тут наратив використовується не як метод навчання, а мова

йде про вивчення власне самого наративу. Використання наративного методу є актуальним і у навчальному курсі «Міжнародна соціальна робота», де студенти бакалаврської програми з соціальної роботи вивчають міжнародні стратегії і програми, що використовуються у роботі з різними групами клієнтів у міжнародній соціальній роботі у різних контекстах (відновлення після збройного конфлікту, військових дій; у ситуаціях стихійних лих і надзвичайних ситуацій тощо).

Таким чином, представлені приклади використання наративного методу стосуються наступних його аспектів: створення та розповідь студентами історії від імені уявного персонажу, який має відповідні характеристики; використання візуалізації (фотографій), на основі якої створюється історія; створення та розповідь футуристичного наративу з участю іншого персонажу; розуміння історичного наративу; аналіз та інтерпретація наративів, зібраних з використанням методу усної історії чи історії життя.

Використання цих методів дає можливість студентам зрозуміти, що в наративі створюється суб'єктивний світ клієнта, причому він включає минуле, теперішнє та майбутнє, пов'язуючи їх разом.

Викладач, аналізуючи представлені історії, може звертатися до того, що є спільного та відмінного в цих історіях, використовувати їх як ілюстрації тих чи інших теорій, звертати увагу на побутуючі стереотипи, а також демонструвати студентам, що одні й ті самі події можуть бути описані різними історіями.

Таким чином, використання наративного методу сприяє активності студентів, спонукає їх до проєктивної діяльності, дозволяє здобути новий досвід та навчатися на основі досвіду. Окрім того, створення та переповідання історій дозволяє створити умови для більш інтенсивного спілкування студентів, що в умовах дистанційного навчання набуває важливого значення. Також застосування наративного методу сприяє тому, що студенти більшою мірою включаються в навчальний процес, який вимагає від них творчої активності.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у зазначеному напрямку. Зважаючи на вищевикладене, використання наративного методу доцільно активніше використовувати в практиці навчання соціальних працівників, особливо на бакалаврських програмах, оскільки такий підхід дозволяє студентам краще підготуватися до майбутньої професійної діяльності, яка передбачає уміння слухати історії клієнтів, аналізувати та розуміти історії життя, а також допомагати змінювати життя клієнтів, використовуючи успішні історії. Перспективним методом може стати навчання студентів тому, як створювати цифрові наративи, але очевидно, що для цього потрібне навчання технічним аспектам процесу.

Сучасні підходи, які вимагають від соціальних працівників оволодіння доказовою практикою, неможливі без знань та умінь щодо проведення досліджень, зокрема і тих, що ґрунтуються на наративних підходах. Тому актуальним є подальше вивчення кращого зарубіжного й вітчизняного досвіду використання наративу у навчанні соціальних працівників, з метою його аналізу і використання у професійній підготовці соціальних працівників на всіх рівнях вищої освіти.



Список використаних джерел

1. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы. *Вопросы философии*. 2000. №3. С. 29-42.
2. Ковальчук Г. О., Баніт Ю. С. Використання цифрових навчальних нарративів для формування адаптивної компетентності студентів – майбутніх економістів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. Том 64, №2. С.152-169.
3. Афанасьев О., Василенко І. Функції нарративу в науковому тексті. *Інноваційні підходи до розвитку: отриманий досвід і погляди в майбутнє: матеріали міжнар. наук. інтернет-симпозіуму (22-30 вер. 2015 р.)*. URL: <https://www.sworld.com.ua/simpoz5/20.pdf> (дата звернення: 5.11.2020).
4. Афанасьев О., Василенко І. Нарративні символи в текстуальному прочитанні міста. *Докса*. 2019. Вип. 2(32). С. 32-41. URL:https://www.researchgate.net/publication/338204140_NARRATIVE_AND_SYMBOL_IN_TEXTIC_AL_READING_OF_THE_CITY (дата звернення: 12.11.2020).
5. Чаусова Ю. А. Нарративний підхід у дослідженні особливостей сімейних стосунків. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. НАПН України, Інститут психології ім. Г. С. Костюка*. Київ, 2011. Т. 2. С. 227-234. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v2/i7/21.pdf> (дата звернення: 1.11.2020).
6. Уніат Н. М. Нарратив як метод дослідження особливостей постановки життєвих завдань. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Вип. 25 (28). С. 112-121.
7. Березко І. В. Нарратив майбутнього як складова автонарративу та його місце у структурі розуміння та інтерпретації власного досвіду. *Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелевої*. Київ, 2010. Т. 2, вип. 6. С. 90-105.
8. Горобченко Н. Нарративні методи навчання в процесі вивчення німецької мови. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/15242/1> (дата звернення: 25 жовтня 2020 р.).
9. Crawford, F., Dickinson, J., Leitman, S. Mirroring Meaning Making: Narrative Ways of Reflecting on Practice for Action. *Qualitative Social Work*, 2002. 1(2), 170-190.
10. Riessman, C. K., Quinney, L. Narrative in Social Work: A Critical Review. *Qualitative Social Work*, 2005. 4(4), 391-412. URL: <http://www.fayandassociates.com/pdf/narrative-in-social-work.pdf>
11. Lenette, C., Cox L., Brough, M. Digital Storytelling as a Social Work Tool. *British Journal of Social Work*, 2015. 45, 988-1005.
12. Gubrium, J., Holstein, J. Analyzing Narrative Reality. *Thousand Oaks, CA: Sage*. 2009
13. Meadows, D. Digital storytelling: Research-based practice in new media. *Visual Communication*, 2003. 2(2), 189-193.

References

1. Brokmejer J., Harre R. Narrativ: problemy i obeshhanija odnoj al'ternativnoj paradigmy. *Voprosy filosofii*. 2000. №3. С. 29-42.
2. Kovalchuk H. O., Banit Yu. S. Vykorystannia tsyfrovyykh navchalnykh naratyviv dlia formuvannia adaptyvnoi kompetentnosti studentiv – maibutnykh ekonomistiv. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*. 2018. Tom 64, №2. S.152-169.
3. Afanasiev O., Vasylenko I. Funktsii naratyvu v naukovomu teksti. *Innovatsiini pidkhody do rozvytku: otrymani dosvid i pohliady v maibutnie: materialy mizhnar. nauk. internet-sympoziumu (22-30 ver. 2015 r.)*. URL: <https://www.sworld.com.ua/simpoz5/20.pdf> (data zvernennia: 5.11.2020).
4. Afanasiev O., Vasylenko I. Naratyvni symvoly v tekstualnomu prochyttanni mista. *Doksa*. 2019. Vyp. 2(32). S. 32-41. URL:https://www.researchgate.net/publication/338204140_NARRATIVE_AND_SYMBOL_IN_TEXTIC_AL_READING_OF_THE_CITY (data zvernennia: 12.11.2020).
5. Chausova Yu. A. Naratyvnyi pidkhid u doslidzhenni osoblyvostei simeinykh stosunkiv. *Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. pr. NAPN Ukrainy, Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuksa*. Kyiv, 2011. T. 2. S. 227-234. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v2/i7/21.pdf> (data zvernennia: 1.11.2020).
6. Uniat N. M. Naratyv yak metod doslidzhennia osoblyvostei postanovky zhyttievyykh zavdan. *Naukovi studii*



- iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Vyp. 25 (28). S. 112-121.
7. Berezko I. V. Naratyv maibutnoho yak skladova avtonaratyvu ta yoho mistse u strukturi rozuminnia ta interpretatsii vlasnoho dosvidu. *Aktualni problemy psykholohii: Psykholohichna hermenevtyka* / za red. N. V. Chepelievoi. Kyiv, 2010. T. 2, vyp. 6. S. 90-105.
 8. Horobchenko N. Naratyvni metody navchannia v protsesi vyvchennia nimetskoi movy. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/15242/1> (data zvernennia: 25 zhovtnia 2020 r.).
 9. Crawford, F., Dickinson, J., Leitman, S. Mirroring Meaning Making: Narrative Ways of Reflecting on Practice for Action. *Qualitative Social Work*, 2002. 1(2), 170-190.
 10. Riessman, C. K., Quinney, L. Narrative in Social Work: A Critical Review. *Qualitative Social Work*, 2005. 4(4), 391-412. URL: <http://www.fayandassociates.com/pdf/narrative-in-social-work.pdf>
 11. Lenette, C., Cox L., Brough, M. Digital Storytelling as a Social Work Tool. *British Journal of Social Work*, 2015. 45, 988-1005.
 12. Gubrium, J., Holstein, J. Analyzing Narrative Reality. *Thousand Oaks, CA: Sage*. 2009
 13. Meadows, D. Digital storytelling: Research-based practice in new media. *Visual Communication*, 2003. 2 (2), 189-193.